

DERLEME / REVIEW

GÖRGÜ TANIĞI BELLEĞİ ARAŞTIRMALARI VE YASAL UYGULAMALAR: TARİHSEL BİR BAKIŞ

Pınar KURDOĞLU ERSOY¹

Ege Üniversitesi

ORCID:0000-0001-8069-1857

ÖZ

Görgü tanığı belleğinin güvenilirliği, adalet sistemleri açısından büyük önem taşımaktadır. Tanık belleğindeki bellek hataları, hem suçluların tespit edilememesi hem de tanıkların yanlış teşhisi nedeniyle yanlış kişilerin mahkûm edilmesi gibi kritik sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle, yasal uygulamaların görgü tanığı belleği araştırmalarından elde edilen bulgulardan yararlanılarak düzenlenmesinin önemi büyüktür. Bu makale, kronolojik bir perspektif ile tanık belleği araştırmalarının yüz yılı aşan tarihindeki önemli bulguları derlemeye ve görgü tanıklığı konusundaki yasal düzenlemeleri bu bulgular ışığında incelemeye odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Görgü Tanıklığı, Görgü Tanığı Belleği, Sahte Anılar, Bellek Hataları

EYEWITNESS MEMORY RESEARCH AND LEGAL PRACTICES: A HISTORICAL PERSPECTIVE

ABSTRACT

The reliability of eyewitness memory is of great importance for justice system. Memory errors in eyewitness testimonials may lead to serious consequences such as the inability of finding real perpetrators as well as wrongful convictions due to eyewitness misidentification. Therefore, it is crucial for legal practices to get benefit from the empirical evidences in eyewitness memory research. From a historical perspective, this article focuses on the critical findings in eyewitness memory research over a century and its links to legal practices.

Key Words

Eyewitness Testimony, Eyewitness Memory, False Memories, Memory Errors

¹ Uzman Psikolog, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Bölümü, e-mail: pinarkurdogluersoy@gmail.com

Alıntılama: Kurdoğlu Ersoy, P. (2018). Görgü tanığı belleği araştırmaları ve yasal uygulamalar: Tarihsel bir bakış. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 271-279.

Giriş

Görgü tanıklığının adalet sistemi içerisindeki önemi büyük olsa dahi, tanık belleğinin her zaman güvenilir bir başvuru kaynağı olmadığı yaygın olarak bilinmektedir (Loftus ve Palmer, 1974; Loftus, 1981). Dahası, tanık belleğinin doğruluğunun ayırt edilmesi de tahmin edilenden daha zor bir süreçtir; bireyler bu konudaki becerilerini olduğundan fazla olarak değerlendirme eğilimindedir (Lindsay, Wells, & Rumpel, 1981). Oysa görgü tanığı belleğinin güvenilirliği yasal süreçler açısından büyük önem taşır. Olası bellek hatalarının sonuçları suçluların tespit edilememesine, hatta kimi zaman masum kişilerin ceza almasına kadar varabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde hatalı mahkûmiyetlerin sonlandırılması üzerine sosyal çalışmalar sürdüren "Masumiyet Projesi"ne [*Innocence Project*] göre, görgü tanığının yanlış teşhisi, hatalı mahkûmiyete yol açan en önemli faktördür. Daha sonra DNA testi ile suçsuzluğu kanıtlanmış hükümlülerin %70'inden fazlasının mahkûm edilmesinde görgü tanıklarının yanlış teşhisleri etkili olmuştur (innocenceproject.org). Bu nedenle, yasal uygulamalar içerisinde görgü tanıklığı ne denli önemli ise, görgü tanığı belleği araştırmaları da psikolojinin uygulamalı alanları içerisinde o denli önem taşımaktadır.

Tanık belleği araştırmaları, Hugo Münsterberg'in 1908 yılındaki öncü çalışmasından bu yana uygulamalı psikolojinin bir alanı olarak kabul edilmekte ve bu alanda yürütülen çalışmalardan elde edilen bulguların yasal uygulamalara rehberlik etmesi amaçlanmaktadır. Ancak, yüz yılı aşkın süredir yapılan çalışmaların sonuçlarının yasal uygulamalara ne derece yansıdığı halen sürmekte olan bir tartışma konusudur. Bu makale, Münsterberg'den bu yana tanık belleği araştırmalarından elde edilen başlıca görgül bulguları tarihsel bir perspektif ile sunmayı ve görgü tanıklığına ilişkin yasal uygulamaları önemli araştırma bulguları ışığında incelemeyi amaçlamaktadır.

Kuramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

Görgü Tanığı Belleğinin Ortaya Çıkışı: Stern, Arnold ve Münsterberg

Hugo Münsterberg'in (1908) büyük tartışma yaratan kitabı Tanık Kürsüsü [*On The Witness Stand*] adli psikoloji için bir dönüm noktası olarak bilinse de, 1908'den önce tanık psikolojisi alanında çalışmalar yapan başka araştırmacılar olduğu da bilinmektedir. Ancak bu çalışmalar, dönemin bilim çevreleri tarafından fark edilememiş ya da yeterince kabul görmemiştir. Bu araştırmacılar arasında, William Stern ve George Frederick Arnold sayılabilir.

William Stern, tanık ifadelerinin doğruluklarını karşılaştırdığı çalışmasının ardından, henüz 1902 yılında, "tamamen hatasız bir hatırlamanın kural değil, ancak bir istisna" olduğunu vurgulamıştır (akt. Sporer, 2008). Stern, bu alanda yapılan çalışmaların yayınlanmasını teşvik etmek amacıyla "Tanık Psikolojisine Katkılar" [*Contributions to the Psychology of Testimony*] isimli bilimsel bir dergi kurmuş ve tanık psikolojisi konularına derslerinde yer vermiştir (Bornstein & Penrod, 2008). Yaptığı deneysel çalışmalarla, olay ve hatırlama arasında geçen süre ile tanık belleğinin doğruluğu arasındaki negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca, yetişkinlere kıyasla çocukların olay ardından sorulan yönlendirici sorulardan daha çok etkilendiğini vurgulamıştır. Bu öncü çalışmalarının uzun yıllar alanda yeterince yer bulmamış olmasını bazı araştırmacılar Stern'in Yahudi kimliğinden ötürü Alman üniversitelerinde ders vermesine izin verilmemiş olmasıyla ilişkilendirmektedir (Sporer, 2008).

1908'den önce adli psikoloji alanında yayımlanmış bir kitabı bulunan diğer araştırmacı ise George Frederick Arnold'dur. G.F. Arnold, 1906 yılında yayımlanan "*Psychology Applied to Legal Evidence and Other Constructions*" isimli kitabında, amacının psikoloji alanında elde edilmiş bulguların yasal uygulamalara katkı sağlaması olduğunu belirtmiştir. Arnold, bu kitap ile yalnızca bellek araştırmalarını değil, psikolojinin dikkat, duygu, istem vb. çeşitli alanlarına ilişkin bulgularını da hukukî alandaki uygulamalar ile ilişkilendirmeyi amaçlamıştır. Kitabın bellek süreçlerine ilişkin bölümünde, Arnold, görgü tanıklığına ilişkin kimi uygulamalara eleştiriler sunmuştur: Tanıkların şahsı hayalinde canlandırma becerilerinin farklılaşabileceğini vurgulayarak, örneğin, şüphelinin giydiği kıyafete ilişkin tanıktan elde edilen beyanın, bir kişinin fail olmadığı kanısına varmaya yeterli olmayacağını

belirtmiştir. Ayrıca, Arnold, birçok araştırma bulgusunu derleyerek, tanıklara hatırlamaları için yeterli süre verilmesinin önemini vurgulamıştır. Genel olarak, bilişsel psikolojinin bugünkü terimleriyle “flaş anılar”, “duygudurum tutarlılığı etkisi”, “belleğin yeniden kurgulanması” vb. birçok konuyu yasal uygulamalar ile karşılaştırarak tartışmıştır (Arnold ve Münsterberg’in çalışmaları karşılaştırmak için bkz. Bornstein ve Penrod, 2008).

Stern ve Arnold’un yeterince yankı uyandırmayan bu araştırmalarını Münsterberg’in çalışmaları izlemiştir. Münsterberg, doktora çalışmalarını Wilhelm Wundt’un Leipzig, Almanya’daki laboratuvarında yürütmesinin ardından, Freiburg’da kendi laboratuvarını kurmuştur. Bu laboratuvar, Leipzig dışındaki ilk psikoloji laboratuvarı olarak bilinmektedir (Münsterberg, 1908). Ardından William James tarafından Harvard Üniversitesi’ne davet edilen Münsterberg, çalışmalarını burada sürdürmüştür (Bornstein ve Penrod, 2008). O dönemde, Wundt’un “bilinç” üzerine yürüttüğü deneysel çalışmalar uygulamaya yönelik hiçbir amaç taşımamakta iken, Münsterberg, psikoloji biliminin gerçek hayatın sorunlarına çözümler üretmesinin önemini şiddetle vurgulamıştır. Algı, bellek, duygular, dikkat, istem gibi birçok psikolojik süreç günlük hayatımızın merkezinde rol oynarken, bu konularda elde edilen bulguların uygulamalı alanlara yansıtılmamasının şaşırtıcı olduğunu iddia etmiştir (Münsterberg, 1908). Münsterberg’e göre, o dönemlerde, eğitim, ekonomi, sanat ve tıp gibi alanların uzmanları psikoloji biliminden yararlanmaya başlamışlarken, avukatlar, jüri üyeleri ve hâkimler deneysel psikologlara ihtiyaç duymamakta ve tanıklığın güvenilirliği açısından kendi birikimlerine ve sağduyularına güvenmektedirler. Fakat Münsterberg (1908), tanıkların belleğinin her türlü bozulmaya açık olduğunu ve bellek doğruluğunun sağduyu ile teşhis edilemeyeceğini savunmaktadır. Ona göre,

“Bir cinayet vakasında örneğin kurumuş bir damla kanın incelenmesinde modern bilimsel yöntemlerden tümüyle yararlanan mahkemeler, bir zihinsel ürünün örneğin bir tanık raporunun incelenmesinde önyargı ve bilgisizlik gibi en bilim dışı ve gelişigüzel yöntemlere tamamen razı olmaktadır. Hiçbir jüri üyesinin katilin gömleğindeki kanın insan ya da hayvan kanı olduğu konusunda genel izlenimlerine dayanması beklenmez. Fakat bir tanık belleğindeki fikirlerin geçmiş deneyimin doğru temsili olup olmadığı veya çağrışımlar ve önerilerle karışık karışmadığı konusunda karar vermesi beklenir.” (s.44)

Ayrıca, Münsterberg tanıkların belleklerinden ne derece emin olduklarının da yanıltıcı olabileceği üzerinde durmuştur. Ona göre tanıkların belleklerine ilişkin öznel güven değerlendirmeleri iki farklı zihinsel sürece işaret edebilir: Bunlardan ilki, hatırladıkları görsel sahnenin ne denli canlı olduğu iken, diğeri görsel sahnenin hatırladıkları ile ne denli tutarlı olduğudur. Başka bir deyişle, çalışmanın katılımcıları ya o sahneyi gerçekten hatırladıkları için ya da o an hatırladıkları kadarı ile tutarlı olduğu için belleklerine güven duymaktadırlar. Ek olarak, bu iki öznel güven değerlendirmesi, katılımcıların sahneleri kodlama aşamasındaki dikkat düzeyleri ile de ilişkili değildir (Münsterberg, 1908).

Münsterberg’in bu çalışmaları başta dönemin önde gelen hukuk profesörlerinden olan Prof. John F. Wigmore olmak üzere birçok kişi tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. Tanık Kürsüsü kitabının basımından yalnızca bir yıl sonra, Wigmore (1909), Münsterberg’in bazı savlarının “hatalı, yanlış ve asılsız” olduğunu iddia etmiş ve hukukçuların itibarını zedelediğini savunmuştur. Ne var ki, onun bu geniş eleştirisinin Münsterberg’in çalışmalarının bilimsel çevrelerce daha çok tanınmasına yol açtığı düşünülmektedir (Bornstein ve Penrod, 2008; Sporer, 2008).

1910 ve 1970 Yılları Arası: Durağan Yıllar

20. yüzyılın başlarında görgü tanığı belleğine dikkat çeken çalışmalar yapılmış olmasına rağmen psikolojide bilişsel devrimin gerçekleşeceği 1970’li yıllara kadar araştırmalar hızlı bir ilerleme gösterememiştir. Ancak bu yıllarda elde edilen kimi bulgular daha sonra yapılacak çalışmalara temel oluşturmuştur. Örneğin, Helen Mary Cady’nin, Northwestern Üniversitesi’ndeki psikoloji laboratuvarında 1924 yılında yaptığı araştırmalar tanık sorgulama yöntemleri açısından tarihsel olarak önem taşımaktadır. Cady, sınıfa aniden gelen bir yabancıyı dinledikten sonra öğrencilerinden ya serbest bildirim (hatırlanan tüm detayların yazılması) ya da soru-cevap yoluyla (kişinin dış görünüşü, kıyafeti vb. sorular) bu kişiye ilişkin bilgileri

hatırlamalarını istemiştir. Çalışmanın bulguları serbest hatırlama yapan grubun, sunulan soruları cevaplayan gruba kıyasla daha eksik fakat daha doğru hatırlama performansı gösterdiğini vurgulamıştır. Cady (1924), bu çalışma ışığında doğru ve kapsamlı bir görgü tanığı ifadesi elde edebilmek için, serbest hatırlama yönteminin soru cevap yönteminden önce olması koşuluyla her iki yöntemin de birlikte kullanılmasını önermiştir.

Psikoloji alanında yürütülmüş bir araştırma olmamasına karşın, o dönem görgü tanığı belleğine ilişkin atılan önemli bir adım da Edwin D. Borchard'ın "*Convicting the Innocent: Errors of Criminal Justice*" isimli kitabının yayımlanmasıdır (Borchard, 1932). O dönem Yale Üniversitesi'nde hukuk profesörü olan Borchard, John F. Wigmore'a adadığı kitabında, Amerika Birleşik Devletleri'nin farklı bölgelerinde masum kişilerin yanlışlıkla cezaya çarptırıldığı altmış beş vakayı derleyerek yasal uygulamalarda bir reforma ihtiyaç duyulduğunun altını çizmiştir. Ayrıca, masum bir kişinin suçlu bulunmasındaki başlıca nedenlerden birinin görgü tanıklarının yanlış teşhisi olduğuna da değinerek, tanığın şahit olduğu olayın sıradışılığının algı ve bellekte bozulmalara neden olabileceğini vurgulamıştır (Borchard, 1932).

Henüz tanık belleği ile ilişkilendirilmemiş olsa da, aynı yıl Bartlett Hayaletlerin Savaşı (*War of the Ghosts*) isimli ünlü bellek araştırmasını gerçekleştirmiştir (Bartlett, 1932). Bu çalışmada, "Hayaletlerin Savaşı" isimli bir halk masalını okuyan katılımcıların, hikâyeyi daha sonra anlattıklarında daha kısa ve asıl önemlisi kendi beklenti ve deneyimleri ile daha tutarlı bir şekilde hatırladıkları gösterilmiştir. Belleğin bir kayıt cihazından farklı olarak, kişinin deneyimleriyle ve var olan şemalarıyla şekillendiğini gösteren bu ilk çalışma, belleğin yeniden kurgulanan yapısına ilişkin önemli bir kanıt sunmuştur.

Son olarak, söz konusu yıllarda görgü tanığı belleği ile birebir ilişkisi olan çalışmalar arasında Otto Lipmann'ın çalışmaları öne çıkmaktadır. Lipmann, hem tanık ifadeleri hem sorgu sistemi açısından birçok yöntemi istatistiksel parametreler kullanarak incelediği ve tanık ifadelerinin hem nitelik hem de nicelik açısından geliştirilebilmesi için önerilerde bulunduğu bir kitap bölümü kaleme almıştır (Lipmann 1935; akt. Sporer, 2008).

Görgü Tanığı Belleğinin Yeniden Keşfedilmesi: 1970'ler ve Sonrası

Yukarıdaki bölümde aktarıldığı üzere görgü tanığı belleğinin ortaya çıkışından itibaren birçok öncü çalışma yapılmış olmakla birlikte, esas gelişme 1970'ler sonrasında Elizabeth Loftus'un çalışmaları önderliğinde yaşanmıştır. Görgü tanıklarına yöneltilen soruların türü, teşhis prosedürleri, silah odağı etkisi, olağandışı deneyimler ve görgü tanığı belleğindeki farklı değişkenlerin tespit edilmesi gibi birçok farklı konu, bu yıllarda bilişsel psikologların ilgi alanına girmiştir.

Tanık belleği alanında sayısız araştırma yürütmüş olan Elizabeth Loftus ve ekibinin meşhur çalışması, görgü tanıklarına sorulan sorulardaki ufak bir yönlendirici detayın bile bellek üzerinde büyük bir etkisi olabileceğini göz önüne sermiştir (Loftus ve Palmer, 1974). Araştırmacılar, katılımcılara bir trafik kazası videosu izletmişler ve ardından aracın yaklaşık hızını tahmin etmelerini istemişlerdir. Kritik nokta ise, sorulan soruda kullanılan fiillerin değiştirilmiş olmasıdır. Örneğin bir grup katılımcıya "arabaların birbirine çarptığındaki hızı" sorulurken, diğer gruba "birbirine çakıldığındaki hızı" sorulmuştur. Araştırma sonuçları, katılımcıların hız tahminlerinin yöneltilen sorudaki fiile göre anlamlı bir şekilde değiştiğini göstermiştir. Hatta soruda "arabaların çakıldığı" bilgisi verilen katılımcılar, gerçekte filmde olmadığı halde, diğer gruplara kıyasla daha yüksek bir oranda yerde cam kırıkları gördüklerini iddia etmişlerdir. Loftus ve Palmer'in (1974) bu öncü çalışması, sorulacak sorulardaki sözcük seçiminin dahi görgü tanığı belleğinde yönlendirici etki yaratabildiği konusunda dikkat çekici olmuştur.

Araştırmalar teşhis sürecinde kullanılan işlemin de kritik önem taşıdığını vurgulamıştır. Robert Buchout ve ekibi 1974 yılında, o güne dek laboratuvar koşullarında gerçekleşmiş deneyleri, kontrollü bir biçimde gerçek hayata taşımıştır. Üniversite yerleşkesinde düzenlenen bir sahte saldırıya şahit olan öğrencilere, sözde suçluyu teşhis etmeleri için fotoğraflar gösterilmiş ve kullanılan fotoğraflar ve soru

tipindeki yanlılığın, teşhisi önemli oranda etkilediği bulunmuştur (Buckhout, 1974). Teşhis işlemini konu alan bir başka araştırmada da, öğrencilerden beklenmedik bir anda sınıfa gelerek dersi bölen bir kişiyi sunulan alternatifler arasından teşhis etmeleri istenmiştir (Malpass ve Divine, 1984). Bir grup katılımcıya hedef kişinin sunulan alternatifler arasında yer almama ihtimali olduğu da belirtilirken, diğer gruba böyle bir bilgilendirme yapılmamıştır. Sonuçlar, ilk grubun yanlış teşhis oranının ikinci gruptan anlamlı bir biçimde daha az olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, tanıklar aradıkları kimsenin sunulan dizi arasında yer almayabileceğini bildiklerinde yanlış teşhis oranı düşmüştür (Malpass ve Divine, 1984). Buna ek olarak, teşhis sonrası uzmanlar tarafından tanığa verilen geribildirim de belleği etkilediği; özellikle pozitif geribildirim koşulunda tanıkların belleklerine daha çok güvendikleri de gösterilen bulgular arasındadır (Wells ve Bradfield, 1998). Bu bulgular, zanlıların teşhisinde kullanılan prosedürlerin (örn., zanlının alternatiflerde yer almama olasılığının bilgisi, teşhis sonrası verilen bilgiler) bellek süreçleri için önemli değişikliklere yol açabileceğini göstermesi açısından kritiktir.

Tanığın teşhisindeki prosedürlerin yanı sıra, görgü tanığının kendi deneyimine ilişkin faktörler de araştırmalarda yer almaya başlamıştır. Bunlardan biri, “silah odağı etkisi”dir. Silah odağı etkisi, görsel sahnede tehdit içerikli bir nesne (örn., silah) bulunduğunda bu nesnenin dikkati kendine çekmesinden ötürü, sahnedeki diğer detaylara ilişkin (örn., suçlunun yüzü veya görsel özellikleri) bellek performansında kayıplar olması olarak tanımlanmaktadır. Loftus’un araştırmaları, kişilerin silaha bakma süreleri ile suçluyu teşhis etme becerileri arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir (Loftus, Loftus ve Messo, 1987). Ayrıca, 1989’da yapılan bir araştırmada, katılımcıların kendilerini ne derece tehdit altında hissettiklerinin de önemi ortaya konmuştur (Maass ve Köhnken, 1989). Araştırmaya dâhil edilen katılımcılar laboratuvarında beyaz önlük giyen ve elinde şırınga (silah odağı etkisi grubu) ya da kalem (kontrol grubu) olan bir kişiyle karşılaşmışlardır. Ayrıca, şırınga koşulundaki katılımcıların yarısına deney kapsamında kendilerine enjeksiyon yapılacağı (tehdit koşulu), diğer yarısına ise görevlinin başka bir odaya ilaç götürülmekte olduğu söylenmiştir (tehdit olmayan koşul). Araştırmanın bulguları silah odağı etkisi ile tamamen tutarlıdır; üstelik katılımcılar kendileri için bir tehdit algıladıklarında söz konusu kişiyi yanlış teşhis etme oranı artmıştır (Maass ve Köhnken, 1989). Silah odağı etkisinin yanı sıra, tanık olunan olayın ne derece şiddet içerikli olduğunun önemini gösteren çalışmalar da mevcuttur. Clifford ve Scott (1978), özellikle duygusal yükü fazla olan olağandışı olaylara tanık olunan durumda, görgü tanıklarının ifadesinin dikkatle irdelenmesi gerektiğini önermektedir¹.

Gerek tanıkların deneyimleri, gerekse sorguda kullanılan yöntemlerin sıklıkla ele alındığı bu yıllarda, Gary Wells (1978), tanık belleğinin doğruluğuna etki edebilecek değişkenler için önemli bir kuramsal ayırım önermiştir. Bunlar, tahmin değişkenleri [*estimator variables*] ve sistem değişkenleridir [*system variables*]. Tahmin değişkenleri, yalnızca dava sürecinde karar vericiler üzerinde etkisi bulunan değişkenlerdir. Bunlar arasında, tanığın özellikleri (tutumları, beklentileri, olası yanlılıklar, olay sonrası bilgi vb.), şüphelinin özellikleri (silah taşınması vb.) ve çevresel koşullar sayılabilir. Öte yandan, sistem değişkenleri, yasal uygulamalara doğrudan etkisi bulunan değişkenlerdir. Örneğin tanığa şüpheliler dizisinin gösterilmesi prosedürü, yargılama sisteminin doğrudan kontrolü altındadır. Wells’e göre, özellikle sistem değişkenleri daha kontrol edilebilir değişkenler olduğundan, bunları konu edinen psikoloji araştırmalarından yasal düzenlemelerde yararlanılması önem taşımaktadır (Wells, 1978; 2008).

Yasal Uygulama ve Düzenlemeler

¹ Aynı yıllarda, Brown ve Kulik (1977), duygusal uyarılmışlığı yüksek olan bazı olağandışı olayların ise (örn., John F. Kennedy suikastı) şaşırtıcı derecede canlı ve detaylı olarak hatırlanabildiğini göstermiştir. Araştırmacılar bu “flaş anılar” için diğer otobiyografik anılardan farklı ve özel olan bir bellek mekanizması işlediğini öne sürmüşlerdir. Bu bulgular, duygusal ve olağandışı olayların bellek hataları ile ilişkilerini ortaya koyan görgü tanığı belleği çalışmalarıyla (Maass ve Köhnken, 1989) çelişiyor gibi görünse de, her duygusal ve beklenmedik olayın flaş anı niteliği taşımadığı unutulmamalıdır (Brown ve Kulik, 1977). Ayrıca, flaş bellek tutarlılığının zamanla düştüğünü gösteren çalışmalar da mevcuttur (Talarico ve Rubin, 2003; Talarico ve Rubin, 2009).

Yukarıda da değinildiği gibi, Wigmore (1909), Münsterberg'in araştırmalarını şiddetle eleştirmiş olsa dahi, onun eleştirileri yasal düzenlemelerde kademeli değişikliklerin başlangıcını beraberinde getirmiştir (Loftus, 1981). Ne var ki, asıl önemli adım, DNA testlerinin kullanılması gibi bilimsel gelişmelerin yaşanması ile gerçekleşmiştir. DNA testleri sonucu aklanan mahkûmların bulunması, alandaki uzmanlara görgü tanığı belleğinin her zaman güvenilir olmadığına ilişkin nesnel kanıtlar sunmuştur.

Çalışmalarca elde edilen bulguların yasalara ne ölçüde taşındığı incelendiğinde, olumlu örnekler olduğu görülmektedir. Örneğin, İngiltere'deki yasal uygulama ve düzenlemelerin, yönlendirilmiş sorular üzerine yürütülmüş psikoloji araştırmaları bulgularından hareketle iyileştirildiği bilinmektedir (Memon, Mastroberardino, & Fraser, 2008). Adalet Bakanlığı tarafından, özellikle çocuklar, engelliler ya da tehdit altındakiler gibi hassas grupların tanıklığında görüşmelerin planlanması ve uygulanması konusunda geniş kapsamlı kılavuzlar oluşturulmuştur (bkz. Birleşik Krallık Adalet Bakanlığı, 2011).

Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, Adalet Bakanlığı tarafından, hem hukuk hem psikoloji uzmanlarından oluşan Görgü Tanıklığı Kanıtları Teknik Çalışma Grubu [*Technical Working Group for Eyewitness Evidence*] adında bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Söz konusu grupta Gary L. Wells, Roy S. Malpass, Ronald P. Fisher ve Rod Lindsay gibi uzun yıllar görgü tanığı belleği alanında sayısız araştırma yapmış psikoloji profesörlerinin yer alması dahi, alandaki uzun soluklu çalışmaların başarısı olarak görülebilir. Çalışma grubu, daha doğru ve güvenilir tanık raporları elde edilmesi için bir yönerge hazırlamıştır. Bu yönergedeki maddeler uygulama açısından yasal bir zorunluluk taşımamakla birlikte, tanık raporlarının elde edilme sürecinde (görüşmede sorulacak sorular, teşhis süreci, tanığın ifadesinin kayıt altına alınması vb.) dikkat edilmesi gereken faktörler ile ilgili uzmanları bilgilendirici ve uyarıcı niteliktedir (Görgü Tanıklığı Kanıtları Teknik Çalışma Grubu, 1999). Ayrıca, kâr amacı gütmeyen yasal bir kuruluş olan Masumiyet Projesi'nin 1992'den beri attığı adımların da sonucunda, Amerika Birleşik Devletleri'nde yasal uygulamalarda yeni düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. İlk olarak 2001'de New Jersey'de başlayarak, 2018 yılı itibarıyla 22 farklı eyalette görgü tanığı teşhisine ilişkin reformlar gerçekleşmiştir (innocenceproject.org).

Türkiye'de Tanıklığa İlişkin Yasal Uygulamalar

Türkiye'de tanıklardan elde edilen delillerin, yargılama süreci içerisinde en çok başvurulan deliller arasında yer aldığı ve özellikle başka kanıtların yer almadığı vakalarda bir ispat aracı olduğu bilinmektedir (Karamercan, 2018). Bu nedenle tanık delilleri yasal olarak vazgeçilemeyecek bir değer taşımaktadır (Feyzioğlu, 1996; Karamercan, 2018). Bu nedenle, gerek teşhis sürecindeki, gerekse görgü tanığının dinlenmesi sürecindeki uygulamaların açıkça ve detaylı olarak düzenlenmiş olması çok önemlidir.

Türkiye'de, teşhis sürecindeki prosedürlere ilişkin yaklaşık on yıl öncesine kadar detaylı bir düzenleme bulunmamaktadır. 1994 yılında yapılan bir çalışmada, kolluk kuvvetlerinin tanığın teşhisi sırasında çeşitli yöntemlere başvurabildiği belirtilmiştir (Yücel, 1994). 2007'de Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda (PVSK) düzenlenen değişiklik ile teşhis işleminde uygulanacak prosedürlerin kesin sınırları çizilerek uygulamada birlik sağlanmıştır (İnci, 2009). Söz konusu düzenlemenin, Türkiye'de bilişsel psikologlar ve adli psikologlarca yürütülen görgü tanığı belleği araştırmalarının yaygınlaşmaya başladığı zaman ile tarihsel olarak örtüşüyor olması dikkat çekicidir (örn., Er, Alpar ve Uçar, 2005; Ozer-Tokuzlu, 2006; Tekin, 2009). Bu düzenleme içerisinde teşhisin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin detaylı açıklamalar yer almaktadır. Örneğin, görgü tanığının, zanlıyı farklı alternatif kişiler arasından en az iki kez teşhis etmesi gerektiği belirtilmiştir (PVSK, Ek madde 6). Bu düzenleme, literatürdeki bulgular ile paralellik göstermektedir; teşhisin yalnızca bir kez gerçekleştirilmesinin yanıltıcı olabileceği gösteren çalışmalar mevcuttur (Russ vd., 2018). Düzenlenen PVSK ile belirlenen diğer bir konu, kolluk kuvvetlerinin görgü tanığına vermesi gereken bilgilerdir. Şüphelinin kendisine sunulan alternatifler arasında yer almayabileceğinin tanığa mutlaka hatırlatılması gerekmektedir (PVSK, Ek madde 6). Bu uygulamanın da tanık belleği araştırmalarının yukarıda değinilen

bulguları ile örtüştüğü görülmektedir; tanıklar, şüphelinin sunulan alternatiflerden biri olduğunu varsaydıklarında yanlış teşhis oranı artmaktadır (örn., Malpass ve Divine, 1984). Yasada, ayrıca, fiziksel özellikleri benzer alternatifler sunulması koşuluyla, şüphelinin teşhisinin fotoğraf üzerinden de gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir (PVSK, Ek madde 6). Eğer hedef kişi alternatifler arasında yer alıyorsa, araştırmalar canlı teşhis ve fotoğraf yöntemlerinin farklılaşmadığını göstermiştir; fakat hedef kişi alternatifler arasında yer almıyor ise, fotoğraf yöntemi kullanıldığında yanlış teşhis oranı artmıştır (Kerstholt, Koster ve van Amelsvoort, 2004). Bu açıdan, düzenlemede bu noktanın dikkatle yürütülmesi gerektiği söylenebilir. Genel olarak, PVSK'da yapılan düzenlemeler, uygulamada birliğin sağlamış ve süreci kolluk kuvvetlerinin takdirinden ziyade yasal çerçeveye oturtmuştur (İnci, 2009). Bununla beraber, İnci (2009) teşhis sürecinde yer alacak alternatif kişilerin sayısının ve kimler olabileceğinin de belirlenmesinin önemli olabileceğine vurgu yapmaktadır. Örneğin, polis memurlarının sıklıkla alternatif kişiler olarak görevlendirilebileceğini; fakat böyle bir durumda taşıyacakları ayırt edici özellikler nedeniyle (örn., kendine güvenli duruş) diğer alternatiflerin yanlış teşhis oranında artış olabileceğini öne sürmektedir.

Tanığın dinlenme aşamasındaki yasal uygulamalar ise Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nca (CMUK) belirlenmiştir. Yasaya göre, çocuklar ve zihinsel engelliler de dâhil olmak üzere her bireyin tanıklığı yasal delil niteliğindedir; ancak delilleri takdir yetkisi hâkimindir (CMUK, 254). Bu nedenle, hukukçular tanıkların fiziksel ve zihinsel sağlığının (örn., görme kaybı, yaşlanmaya bağlı bilişsel bozukluklar) göz önüne alınarak değerlendirilmesinin önemini vurgulamışlardır (örn., Eğilmez, 1955; Yücel, 1994). Benzer şekilde, özellikle hâkimler için, sürecin hukuk dışında kalan psikolojik ve sosyolojik boyutlarının da incelenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Ertanhan, 2005; akt., Akil ve Ercan-Özler, 2018). Bu noktada, hâkimlerin bilimsel bulgulara yönelik bilgi düzeyleri de önem taşımaktadır. Ozer-Tokuzlu (2006), hukuk profesyonelleri (hâkim, savcı ve avukatlar) ile diğer meslek gruplarından kişilerin görgü tanığı belleğine ilişkin inançlarını incelediği çalışmada, tanık ifadelerinin doğruluğunu hâkimlerin çoğunlukla tespit edebileceğine yönelik yaygın bir inanç olduğunu göstermiştir. Oysa Yücel (1994), hukuk eğitimi içerisinde kurumlar, yasalar gibi temel konuların yaygın olarak öğretiliyor olmasına rağmen, "gerçeğin ne olduğunu saptama" konusunda eğitimin ve bilimsel Türkçe yayınların yeterli olmadığına dikkat çekmiştir (Yücel, 1994). Ayrıca, delilleri takdir yetkisi bulunan hâkimlerin tanık ifadesini dinlerken "tanığın tanığı" işlevi taşıdığını da gündeme getirerek, hâkimlerin kendi bilişsel süreçlerinin (algı, dikkat vb.) de süreç içerisinde rolü olduğuna değinmiştir (Yücel, 2013). Başka bir deyişle, suça ilişkin kanıtlar, görgü tanığının ifadesinin dinlenmesi esnasında, tanığın ve hâkimin zihninde iki kez yeniden yapılandırılmaktadır. Yücel'in de vurguladığı gibi, bu durumun psikoloji biliminin elde ettiği bulgulardan hareketle değerlendirilmesi şarttır (Yücel, 2013). Bu noktada, Türkiye örneğinde gerçekleştirilen araştırmaların gelecekte sayıca artması, Türk hukuk sisteminde uygulanabilirliği olan yeni bulguların elde edilmesini de mümkün kılacaktır.

Sonuç

20. yüzyılın başında gündeme gelen ve özellikle son elli yıl içerisinde hız kazanan görgü tanığı belleği araştırmaları, alandaki temel sorunları tespit etmekte ve bu sorunlara uygulamada fayda sağlayacak çözümler önermektedir. Yakın geçmişte yapılan bir meta analiz çalışması (Desmarais ve Read, 2011), görgü tanığı belleği üzerinde etkisi bulunan faktörlere dair genel bilgi düzeyinin son otuz yılda arttığını göstermiştir. Bu bulgu, yaklaşık bir yüzyıl sonra da olsa Münsterberg'in öncü çalışmalarının kısmen sonuç vermekte olduğunu göstermesi açısından ümit vericidir. Diğer ümit verici konu, günümüzde Türkiye'de geçerli olan yasal düzenlemelerin genel olarak araştırmalardan elde edilen bulgular ile örtüşüyor olmasıdır. Hukuk ve psikoloji bilimlerinin etkileşimi sürdükçe, araştırmalardan elde edilecek yeni bulgular, hem hukuk profesyonellerinin görgü tanıklığına ilişkin hassasiyetlerinin artmasına hem de bilimsel sonuçlara dayalı yeni ve daha kapsamlı yasal düzenlemelerin uygulamaya konmasına olanak sağlayacak; böylelikle daha doğru ve güvenilir tanık ifadeleri elde edilebilecektir.

Kaynakça

- Akil, C. & Ercan-Özler, M. (2018). Tanıklık beyanının delil değerinin değerlendirilmesi hakkında bir inceleme (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 25.02.2015 tarihli kararının değerlendirilmesi). *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 34, 61-73.
- Arnold, G.F. (1906). *Psychology applied to legal evidence and other constructions of law*. Calcuta: Thacker, Spink.
- Bartlett, F.C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Birleşik Krallık Adalet Bakanlığı (2011). *Achieving best evidence in criminal proceedings: Guidance on interviewing victims and witnesses, and guidance on using special measures*. https://www.cps.gov.uk/sites/default/files/documents/legal_guidance/best_evidence_in_criminal_proceedings.pdf, (Erişim Tarihi: 19.10.2018).
- Borchard, E.M. (1932). *Convicting the innocent: Errors of criminal justice*. New Haven: Yale University Press.
- Bornstein, B.H. & Penrod, S.D. (2008). Hugo who? G.F. Arnold's alternative early approach to psychology and law. *Applied Cognitive Psychology*, 22(6), 759-768.
- Brown, R., & Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*, 5, 73-99.
- Buckhout, R. (1974). Eyewitness testimony. *Scientific American*, 231(6), 23-31.
- Cady, H.M. (1924). On the psychology of testimony. *The American Journal of Psychology*, 35(1), 110-112.
- Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.31412.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.11.2018).
- Clifford, B.R., & Scott, J. (1978). Individual and situational factors in eyewitness testimony. *Journal of Applied Psychology*, 63(3), 352-359.
- Desmarais, S.L., & Read, J.D. (2011). After 30 years, what do we know about what jurors know? A meta-analytic review of lay knowledge regarding eyewitness factors. *Law and Human Behavior*, 35(3), 200-210.
- Eğilmez, N.K. (1955). Şahadet ve şahidin psikolojisi, *Ankara Barosu Dergisi*, 6, 20-32.
- Er, N., Alpar, G., & Uçar, F. (2005). Görgü tanığının bellek yanılsamaları ve güven kararları: Bağımsız bellek bildiriminden sonraki test ve soru türü değişkenlerinin etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(56), 45-56.
- Feyzioğlu, M. (1996). *Ceza muhakemesi hukukunda tanıklık*. Ankara: US-A Yay.
- Innocence Project. *Eyewitness misidentification*. <https://www.innocenceproject.org/causes/eyewitness-misidentification>, (Erişim Tarihi: 18.10.2018).
- İnci, Z.Ö. (2009). Ceza muhakemesi hukukunda teşhis. *TBB Dergisi*, 85, 105-136.
- Karamercan, F. (2018). Medeni usul hukukunda tanık ve tanıklık. *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 153-191.
- Kerstholt, J.H., Koster, E.R., & van Amelsvoort, A.G. (2004). Eyewitnesses: A comparison of live, video, and photo line-ups. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 19(2), 15-22.
- Lindsay, R.C.L., Wells, G.L., & Rumpel, C.M. (1981). Can people detect eyewitness-identification accuracy within and across situations? *Journal of Applied Psychology*, 66(1), 79-89.
- Loftus, E.F. (1981). Eyewitness testimony: Psychological research and legal thought. *Crime and Justice*, 3, 105-151.
- Loftus, E.F., & Palmer, J.C. (1974). Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13, 585-589.

- Loftus, E.F., Loftus, G.R., & Messo, J. (1987). Some facts about weapon focus. *Law and Human Behavior*, 11(1), 55-62.
- Maass, A., & Köhnken, G. (1989). Eyewitness identification: Simulating the weapon effect. *Law and Human Behavior*, 13(4), 397-408.
- Malpass, R.S., & Devine, P.G. (1981). Eyewitness identification: Lineup instructions and the absence of the offender. *Journal of Applied Psychology*, 66(4), 482-489.
- Memon, A., Mastroberardino, S., & Fraser, J. (2008). Münsterberg's legacy: What does eyewitness research tell us about the reliability of eyewitness testimony? *Applied Cognitive Psychology*, 22, 841-851.
- Münsterberg, H. (1908). *On the witness stand: Essays on psychology & Crime*. Doubleday, Page.
- Orer Tokuzlu, A. (2006). *Beliefs of legal professionals about eyewitness testimony and identification*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2559.pdf>. (Erişim Tarihi: 1.11.2018).
- Russ, A. J., Sauerland, M., Lee, C. E., & Bindemann, M. (2018). Individual differences in eyewitness accuracy across multiple lineups of faces. *Cognitive research: principles and implications*, 3(1), 30.
- Sporer, S.L. (2008). Lessons from the origins of eyewitness testimony research in Europe. *Applied Cognitive Psychology*, 22, 737-757.
- Talarico, J.M., & Rubin, D.C. (2003). Confidence, not consistency, characterizes flashbulb memories. *Psychological science*, 14(5), 455-461.
- Talarico, J.M., & Rubin, D.C. (2007). Flashbulb memories are special after all; in phenomenology, not accuracy. *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition*, 21(5), 557-578.
- Technical Working Group for Eyewitness Evidence. (1999). *Eyewitness evidence: A guide for law enforcement*. Washington DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/178240.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.10.2018).
- Tekin, S. (2009). *Görgü tanıklığı: Olay sonrası yanlış bilgide kategori faktörünün etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü.
- Wells, G.L. (1978). Applied eyewitness-testimony research: System variables and estimator variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(12), 1546-1557.
- Wells, G.L. (2008). Theory, logic and data: Paths to a more coherent eyewitness science. *Applied Cognitive Psychology*, 22, 853-859.
- Wells, G.L., & Bradfield, A.L. (1998). Good, you identified the suspect: Feedback to eyewitnesses distorts their reports of the witnessing experience. *Journal of Applied Psychology*, 83(3), 360-376.
- Wigmore, J.H. (1909). Professor Muensterberg and the psychology of testimony. *Illinois Law Review*, 3(7), 399-445.
- Yücel, M.T. (1994). Ceza adaletinde "tanık". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1, 100-106.
- Yücel, M.T. (2013). Ceza adaletinde sapmalar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 105, 11-34.